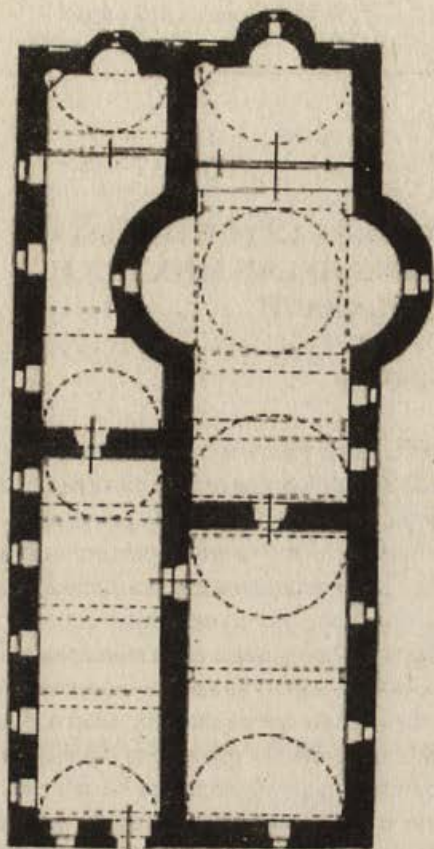

АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРИНОСИ ЗА СТРОИТЕЛНАТА ИСТОРИЯ НА ХРАМА “СВ. АРХАНГЕЛИ МИХАИЛ И ГАВРАИЛ” В АРБАНАСИ

ХИТКО ВАЧЕВ

В края на 60-те и 70-те години на 20 в. са предприети мащабни дейности по консервацията и реставрацията на няколко забележителни паметника на църковната архитектура и живопис, намиращи се в Арбанаси (Търновско). Без да имаме претенциите на експерт по въпроса, по наше скромно мнение постигнатият резултат в много отношения заслужава положителна оценка. Това обаче не значи, че нямаме бележки най-вече по отношение на чисто изследователския процес, който би трябвало да предхожда една консервация и реставрация в чисто архитектурната ѝ част¹. Пропуснати се великолепни възможности за архитектурно-археологически изследвания, които биха позволили прецизиране на строителната история на редица от храмовете. Именно липсата на данни от такова естество даде възможност за появата в научната литература на някой твърде екзотични хипотези, касаещи не само датата на изграждане на храмовете, но и цялото историческо развитие на селището. Едва в началото на 90-те години стана възможно провеждането на археологически проучвания на територията на селището. Макар и възможностите за работа вече да бяха доста по-ограничени, в известна степен получените данни позволиха да бъде запълнена съществуващата празнина. Настоящата работа е посветена на резултатите от археологическите проучвания в дворното пространство на храма “Св. архангели Михаил и Гавраил”, които направиха възможно допълването на строителната му история.

Храмът “Св. архангели Михаил и Гавраил” представлява издължена по оста изток-запад каменна постройка, покрита с двускатен покрив. Размерите ѝ са 28,60 x 10,40 м. Архитектурно-композиционната му схема е сложна. (Обр.1) Същинската църква се състои от олтар, наос и притвор, ситуирани последователно по надлъжната ос. По цялото и продължение от север са разположени параклис, посветен на св. Параскева, и обширно преддверие. Единственият вход към вътрешността на храма е оформен на западната стена на преддверието. От него ходовата линия продължава на изток към параклиса и на юг към притвора. Последният се съобщава с наоса чрез вход, затварящ се от масивна дървена врата. Наосът на същинската църква завършва на изток с

Обр.1. Църква "Св. архангели Михаил и Гавраил" в Арбанаси. План.

полукръгла отвътре и петстенна отвън апсида. По същия начин е решена и апсидата на параклиса. Наосът е еднопространствен, на южната и северната му стени са оформени дълбоки полукръгли певници. Апсидата е със самостоятелно покритие и височина около една трета от тази на източната стена, докато страничните конхи се издигат до покривната конструкция. Наосът е покрит с масивен полуцилиндричен свод, а над пресечната точка между надлъжната ос и тази на певниците се издига полусферичен сляп купол. Всички останали части на храма също са покрити с полуцилиндрични масивни сводове, укрепени с аркови пояси, стъпващи върху дървени конзоли, зазидани в стените. В конструкцията са използвани и дървени оптегачи, които поемат хоризонталните сили на натоварване.

Досега църквата "Св. архангели Михаил и Гавраил" не е била обект на детайлно архитектурно изследване, което обаче не е попречило на редица изследвачи да представят вижданията си относно нейната строителна

история. Основен аргумент по отношение на началната дата на издигане на храма за по-голямата част от тях е съдържанието на един ктиторски надпис. Същият е разположен върху западната стена на притвора, непосредствено над входа чрез който той се съобщава с наоса. Според първия си изследовател той гласи: "Божественият този храм на свещения дом на архангелите Михаила и Гавраила (се издига) с разноските на господина хаджи Нику Колтукли и съпругата му Киряки за вечна им памет в лето 1600"². Този автор счита, че в посочената година църквата е била построена, като допуска възможността да става дума и за обновяването ѝ. Д. Папазов по същество приема гореспоменатото четене на надписа, като предпазливо отбелязва, че в спомената година църквата вече е съществувала, но не се ангажира с това, дали става дума за издигане или възобновяване³. Според Д. Костов надписът се чете по следния начин: "Божественият този храм, свещения дом на архангелите Михаила и Гавраила се преустрои (?) с иждивението на господина хаджи Нику Култукли и съпругата

му Кирияки за вечна им памет в лето 16.⁷⁴ За този атор последните цифри от датата 1600 не са много сигурни, понеже са доста изтрити. Според него надписът показва, че църквата тогава вероятно е била изографисана, но датата на издигането ѝ не се знае. От друга страна, Д. Костов е категоричен, че ктиторът и възобновителят на църквата през 17 в. е упоменатият в надписа хаджи Нику Култукли. Към 17 в. отнася издигането на храма и Кр. Миятев, считайки, че принадлежи към типа църкви с певници⁵. Н. Мавродинов не различава отделни строителни етапи в изграждането, като отбелязва, че към 1760 г. храмът вече е бил издигнат⁶. Въпросната дата се споменава в един надпис, разположен в притвора, над вратата, чрез която той се съобщава с предверието. Съдържанието му е следното: “Ръка на Михаила от Солун и Георгия от Букурещ. Надзирател Евстатий х. Николов. 1760 г., август 1”⁷. Според М. Коева църквата е построена през 17 в., а през следващото столетие е обновена⁸. Тя счита, че нартиката от север първоначално е обхващала цялата църква, а впоследствие е била преградена и е оформен самостоятелен параклис. Според същия автор всички помещения в църквата са покрити със стенописи, датиращи от 1760-1761 г. Изследвайки стенописната украса на храма, Л. Прашков не взема отношение към датата му на издигане, а само отбелязва, че вероятно е съществувал по-рано и е обновен през 1761 г. откогато датира зографията му⁹. За В. Марди-Бабицова началната дата на изграждане на църквата е средата на 16 в.¹⁰ Към това време сегашният наос е функционирал като самостоятелен храм. Впоследствие в периода между 1760 г. и края на 18 в. към него са пристроени притвор и останалите части на църквата. Основен аргумент за това виждане е надписът от 1760 г. и стилът на сцената “Събор архангелски”, стенописана в патронната ниша.

Противоположна на изброените тези застъпва в изследванията си М. Харбова¹¹. Според нея наосите на арбанашките църкви, в частност и този на храма “Св. архангели Михаил и Гавраил”, са семейни параклиси, изградени и самостоятелно съществуващи през 13-14 в. Н. Тулешков няма специално изследване върху разглеждания проблем, но в монографията си, посветена на архитектурата на българските манастири, бегло засяга и този въпрос. Според него църковните постройки в Арбанаси (в това число и разглеждания от нас храм-б.а.) са изградени значително време преди да бъдат стенописани¹². За съжаление той не превежда никакви аргументи, за да стане ясно какви са основанията му за това виждане.

От представения общ преглед на изследванията става видно, че няма единно становище както по отношение на началната дата на издигане на храма и строителната му история, така и за времето, към което се отнася изпълнението на зографията. Нещо повече – смуцаващи са твърде широките хронологически граници, в които са вместили строителните и стенописни работи – от 13-14 в. до средата на 18 в. Струва ни се, че в основата на всичко това стои фактът, че не са използвани пълноценно всички известни досега източници от различен характер, както и неprecизното разчитане на споменатите надписи. Отчитайки

това и използвайки данните от археологическите проучвания в дворното пространство, считаме, че има данни, които позволяват да бъде предложена една по-различна реконструкцията на строителната история на храма¹³.

В настоящото изложение няма да се спираме на виждането, застъпващо тезата за средновековния произход на черквите в Арбанаси. В една наша работа, посветена на този проблем, преведохме достатъчно сериозни аргументи, доказващи несъстоятелността на тази теза¹⁴. Данните от последните археологически проучвания в Арбанаси подкрепят достоверността на мнението ни¹⁵.

От застъпваните тези по отношение на строителните етапи внимание заслужава мнението, че първоначално в обема на сегашния наос е съществувал самостоятелен храм. Впоследствие към него са били пристроени притворът и останалите части на храма. Изследвайки паметника на място, ние констатирахме една по-различна картина.

На първо място ще отбележим, че не съществува строителна fuga между обема на наоса и притвора, която да подсказва пристрояването на последния към съществуващ обем. Не се констатира никакви различия по отношение на начина на градеж на стените и строителните материали. Същото може да се каже и по отношение конструктивното и техническо изпълнение на свода, който е еднороден по цялото продължение на наоса и притвора. По фасадите на цялата църква има неголеми, плитки псевдоконструктивни ниши, изпълнени по идентичен начин и строителни материали. Техният ритъм е съобразен с общата дължина на фасадните плоскости и никъде не е нарушен. Важен аргумент, че няма данни за допълнително пристрояване на притвора към наоса, е характерът на стената, която ги разделя. Той не е фасаден, липсва традиционата патронна ниша. Същевременно западната страна на стената има твърде интересно пластично решение. В долния ѝ край, от двете страни на входа, са оформени четири плоскодъжни, полукръгло засводени ниши. Над входа нишата е бифорна, а от двете ѝ страни малко по-ниско от нея са оформени още две. В нишите от долния ред са изписани изображенията на св. Николай, св. Богородица, Исус Христос и св. Йоан Кръстител. В тематично отношение и по размери те имитират иконите от царския ред и заедно с нарисуваните между тях колонки образуват своеобразен иконостас за женското отделение на църквата. По цялостния си характер трактовката на цялата стена е много близка до рисуваните зидани олтарни прегради, разпространени в Дунавските княжества през 17–18 в.¹⁶ Явно още при изграждането на достигалия до наши дни храм е реализирана идеята разделителната стена между наоса и притвора да има характера на иконостасна преграда за т.нар. женското отделение. Това от своя страна е показателно, че изграждането на двата обема е станало едновременно.

Другият важен въпрос, на който се търси отговор, касае проблема за пристрояването на параклиса св. Параскева и преддверието. Струва ни се, че застъпваното виждане за пристрояване първоначално на нартика от север и преграждането и впоследствие, в резултат на което се появяват тези два обема, няма сериозни основания. Едва ли, ако това първоначално е само нартикът в

източния и край ще бъде оформена апсида. По отношение на последната не съществуват никакви архитектурни данни, че тя е допълнително изградена с цел появилият се параклис да се сдобие с олтарна част. Нещо повече – налице е почти пълна идентичност на формата и фасадните решения на апсидите на същинската църква и параклиса. (Обр.2) Авторите, застъпващи виждането за пристрояване на параклис и преддверие към вече съществуващата, църква считат, че това става в периода между 1760 г и края на 18 в. Основание за предложената горна

граница е гробът на Константин Бранковияну, починал през 1790 г.¹⁷. Ситуирането на гробното съоръжение недвусмислено показва, че разположението му е диктувано от вече съществуващите архитектурни дадености на параклиса. И ако това наистина е безспорно, то по отношение тезата за пристрояването ние имаме сериозни резерви.

Обр.2. Църква "Св. Архангели Михаил и Гавраил" в Арбанаси. Поглед от североизток.

На първо място ще отбележим, че нито върху източната, нито върху западната фасада на храма няма и най-малка податка за добавяне на нов обем към вече съществуващ. Не се констатира отлики по отношение на строителната техника и използваните строителни материали в частите, принадлежащи съответно на същинската църква, параклиса и преддверието. Всички фасади на храма са раздвижени от плитки псевдоконструктивни ниши, изпълнени от еднакви по размер и форма тухли и идентичен начин на градеж. Всичко това ни дава основание да предполагаме, че изграждането на същинската църква, параклиса и преддверието е станало едновременно или с много малка разлика във времето.

Изложените дотук виждания се основават главно на анализа на съществуващите архитектурни дадености. Повече светлина върху проблема обаче хвърлят данните, придобити от археологическите проучвания в дворното пространство¹⁸.

На разстояние около 10 м североизточно от храма се намира могила с диаметър около 12 м и височина спрямо околния терен 1,5 м. Тя е изкуствено образувание, получено вследствие на натрупване на строителни отпадъци – хоросан, тухли и голямо количество фрагментирана стенописна украса. В проучената по археологически път част от нея се установи, че в насипа ѝ са вкопани пет гроба - № 66 А, 66 Б, 67, 68, 69. Откритите в тях материали позволяват да се уточни, че възможната долна граница на поява на гробовете е

началото и първата половина на 18 в. На нивото на естествения терен, под пласта разрушения бе установено наличието на друг хоризонт от гробове. Проучени са девет от тях - № 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78. Откритият в три от тях (№70, 74, 77) нумизматичен материал дава основание да считаме, че най-общо те се отнасят към първата половина и третата четвърт на 17 в. Към такава датировка насочва и открития в гроб № 75 пръстен. Той има абсолютно точен аналог с екземпляр от Чипровци, което дава основание да се мисли, че е работен в някое от златарските агелиета в това селище¹⁹. Според Б.Радойкович пръстени от този вид датират от 17 в²⁰. Към казаното дотук трябва да отбележим, че в пласта разрушения между двата хоризонта гробове произхождат три монети: 1. Ag. Австрия, Леополд I, 3 кройцера, 1666 г.; 2. Cu. Молдовия, втора половина на 17 в., силно изтрита и нечетлива; 3. Ag. Османска империя, част от акче, втора половина на 17 в. При така установената стратиграфия считаме, че натрупването на изкуствената могила от строителни разрушения най-вероятно е станало след 70-те години на 17 в. Възможната горна граница се определя от датата на гробовете от първия хоризонт, вкопани във вече натрупания насип.

Голямото количество стенописни фрагменти произхождащи от могилата е указание, че вероятно става дума за някакво доста мащабно обновяване на храма извършено в хронологическите граници на 70-те години на 17 в. и началото на 18 в. Това обаче противоречи на разчитаната от редица изследвачи дата от ктиторския надпис – 1600 година. Всъщност обаче противоречие няма. В една наша работа публикувана неотдавна направихме частична корекция в четенето на надписа²¹. Смисълът и е в това, че изписаното АХ (цифрова стойност 16) е считано за дата визираща година. Пред тези цифри обаче е изписано август, а пред месеца годината предадена от сътворението на света. За съжаление личи само буквеното означение З, докато останалите букви не могат да се разчетат. Предложеното от нас четене на последния ред от надписа гласи: "...в лето 7.....август 16". Анализирайки различни варианти на датата допуснахме, че става дума за година отнасяща се към втората половина на 17 в. Длъжни сме да отбележим, че подобна датировка предлага и В. Марди – Бабикова²². Според нея се наблюдават редица сходства в тематичния състав, иконографията и декоративната система на стенописите в наоса на храма "Св. архангели Михаил и Гавраил" и точно датираната в 1667 г. зография на църквата "Св. Атанасий". Другия важен извод който може да се направи кореспондира с текста от ктиторския надпис в който се упоменава, че е извършено преустройство на църквата. Наличните данни позволяват да се предположи какви са вероятните мащаби на това преустройство.

Отправна точка в тези разсъждения е отговорът на въпроса – само стенописната украса ли е подменена при това преустройство, или то включва и строителни дейности по храма. Съществуват категорични данни, че храм, посветен на св. Архангели Михаил и Гавраил, съществува в Арбанаси през първата половина на 17 в. Свидетелство за това е едно Евангелие, печатано

през 1612 г. и обковано със сребро и емайл. Според надпис върху обкова му то е подарено на въпросния храм през 1648 г. от арбанасчаните кир Никола поп, Нико Лефтер, кир Георги Лефтер и кир Стамат²³. Дали обаче към времето на този акт въпросният храм е бил с такава архитектурна композиция и вид като достигалия до наши дни. Според нас по-вероятно е тя да е била по-различна. Основание за това ни дават няколко факта. При реставрационните дейности, извършени през 70-те години на 20 в., нито в наоса, нито в притвора не са установени следи от по-ранен живописен слой. Такъв обаче е локализиран в ниските регистри на апсидната конха и в северната част на източната стена²⁴. Самата апсидна извивка е доста по-сегментна в сравнение с извивката на страничните конхи. Тя не участва в носенето на куполната конструкция. Помалката ѝ височина не позволява тя да се впише органично в създаденото пространство и създава усещането за чужд елемент. Начинът ѝ на изграждане на субструкцията ѝ, както и дебелината ѝ в тази част се различават съществено от тези на всички останали зидове²⁵. Всичко това ни дава основание да предположим, че на мястото на сегашната църква е съществувала по-ранна постройка. Какъв е бил нейният вид, на този етап на проучване не може да се каже. При преустройството от края на 17 в. със сигурност единствено апсидната конха е включена в обема на реконструирания храм.

КАТАЛОГ НА ГРОБОВЕТЕ

I-ви хоризонт

1. Гроб № 66А. Без маркировка. Яма с дълбочина 0,70 м. Ориентация W-E. Млад индивид с дължина 1,14 м. Липсва черепа и дясната половина от скелета, лявата ръка върху корема, краката изпънати.

2. Гроб № 66Б. Без маркировка. Яма с дълбочина 0,75 м. Ориентация W-E. Голямо количество кости в неанатомичен порядък – вторично погребани. При изкопаването на гробната яма е нарушена целостта на погребания в гроб №66А.

3. Гроб № 67. Маркиран с вертикално изправена плоча от юг, пясъчник, правоъгълна форма, размери: 0,36 x 0,22 x 0,05 м. Яма с дълбочина 0,45 м. Ориентация S-N. Дете с дължина 0,56 м. По гръб, черепът върху тила, ръцете върху корема, краката изпънати.

4. Гроб № 68. Без маркировка. Яма с дълбочина 0,70 м. Ориентация W-E. Млад индивид с дължина 1,20 м. По гръб, черепът върху тила, дясната ръка върху корема, лявата по протежение на тялото, краката изпънати. До черепа два вторично погребани черепа. Находки: от двете страни на черепа – обеци, в дясната ръка – монета. Аг. Османска империя, пара, Махмуд I, 1731, пробита, диаметър 15,4 мм.

5. Гроб № 69. Без маркировка. Яма с дълбочина 0,60 м. Ориентация W-E. Ковчег. Млад индивид с дължина 1,25 м. По гръб, черепът върху тила, ръцете върху корема, краката изпънати. Находки: в дясната ръка – монета. Аг. Османска

империя, пара, Ахмед II (1691-1695), изтрита, диаметър 15 мм.

При хоризонт

6.Гроб № 70. Без маркировка. Яма с дълбочина. Ориентация W-E. Дете с дължина 0,75 м. По гръб, черепът върху тила, ръцете върху корема, краката изпънати. Находки: в ръцете – монета. Ag. Османска империя, начало на 17 в., орязана за метал, нечетлива, диаметър 8,4 мм.

7.Гроб № 74. Без маркировка. Яма с дълбочина 0,38 м. Ориентация W-E. Възрастен индивид с дължина 1,45 м. По гръб, черепът извит към лявото рамо, лявата ръка върху таза, дясната върху гърдите, краката изпънати. Находки: в лявата ръка – монета, Ag, Османска империя, първа половина на 17 в., орязана за метал, диаметър 7,8 мм.

8.Гроб № 75. Маркиран с надгробна плоча, пясъчник, неправилна форма, размери: 1,45 x 0,56 x 0,10 м. Яма с дълбочина 0,60 м. Ориентация W-E. Ковчег. Възрастен индивид с дължина 1,56 м. По гръб, черепът върху тила, ръцете върху корема, краката изпънати. Около черепа въглени, до лявата подбедрица – вторично погребани кости и два черепа. Находки: върху гръдния кош-телено копче и останки от текстил, силно деструктурирал; върху лявата ръка – пръстен. Сребро. Постепенно разширяваща се халка с полукръгло сечение преминаваща в кръгла плочка. Между халката и плочката стилизирани човешки изображения, върху щита връзан кръст, по периферията му стилизирани листа. Диаметър на халката – външен 25 мм, вътрешен 20 мм, плочка диаметър 12,8 мм, дебелина 2,6 мм.

9.Гроб № 77. Маркиран с надгробна плоча, пясъчник, неправилна форма, размери: 1,25 x 0,72 x 0,10 м. Яма с дълбочина 0,44 м. Ориентация W-E. Млад индивид с дължина 1,07 м. По гръб, черепът върху тила, ръцете върху гърдите, краката изпънати. Находки: в челюстта – монета. Ag. Османска империя, акче, Ахмед I (1603-1617), 1604 г., пробита, диаметър 10,1 мм.

Б Е Л Е Ж К И

¹ Изключение в това отношение е обнародваното детайлно архитектурно изследване на храма "Св. Георги". -В: Теофилов, Т. Архитектурно изследване на черквата "Св. Георги" в Арбанаси. – МПК, 1977, 3, 18-27.

² Попгеоргиев, Й. Село Арбанаси. Историко-археологически бележки.- Периодично списание, XV, 1904, с.107.

³ Папазов, Д. Село Арбанаси. Лични спомени и събрани данни. – Сборник на БАН, клон Ист.-филол. и филос.-обществен. 17 (кн. XXXI), 1937, с. 43.

⁴ Костов, Д. Арбанаси. С., 1959, с. 88.

⁵ Миятев, К. Архитектурата в средновековна България. С., 1965, с. 228

⁶ Мавродинов, Н. Изкуството на Българското възраждане. С., 1957, 24-25.

⁷ Костов, Д. Цит. съч., с. 88.

⁸ Коева, М., П. Йокимов, Л. Стоилова. Православни храмове по българските земи XV-XIX век. Архитектура, История, Библиография. С., 2002, 72-73.

⁹ Прашков, Л. Монументалната живопис в България през XVIII-XIX век. В. Търново, 1998, 23-25.

¹⁰ Бабикова-Марди В. Арбанашките църкви. С., 1978, 14-15.

¹¹ Харбова М. Научна хипотеза за Арбанаси (старинното Загорие) като елемент от структурата на средновековния Търновград. – В: Изобразително изкуство и архитектура. Доклади на II международен конгрес по българистика. С., 1988, 16, 137-156; Същата Структурния анализ при изследване на архитектурното наследство. – АТИ, 1987, 1, 42-51; същата Градоустройство и архитектура по българските земи през XV-XVIII век. С., 1991, 116-124, обр. 52, 53, 54, 55.

¹² Тулешков, Н. Архитектурата на българските манастири. С., 1988, с. 51.

¹³ Археологическите проучвания в дворното пространство на църквата са извършени през 1993, 1994, 1995, 2000 г. под ръководството на автора на настоящия труд. Към настоящия момент е в етап на подготовка монографично изследване, посветено на резултатите от проучванията.

¹⁴ Вачев, Х. Някои виждания по проблемите в една хипотеза. – Известия на Исторически музей В. Търново, В. Търново, 1992, VII, 42-51.

¹⁵ Вачев, Х. Църквата “Св. Димитър” в Арбанаси (предварително съобщение). – В: Акти на международна конференция, посветена на 60-годишнината на проф. дин К. Попконстантинов, В. Търново, 2003 (под печат).

¹⁶ Бабикова-Марди, В. Цит. съч., с. 15.

¹⁷ Костов, Д. Цит. съч., с. 90.

¹⁸ Проучванията в североизточната част на дворното пространство са проведени през 2000 г. За предварителните резултати от тях вж. АОР, 2001 г.

¹⁹ Сотиров, И. Чипровска златарска школа. С., 1984, обр. 114.

²⁰ Радойкович, Б. Старо српско златарство XVI-XVII в. Београд, 1966, сл. 104.

²¹ Вачев, Х. За ктиторите на църквата “Св. архангели Михаил и Гавраил” в Арбанаси. (По данни от археологическите проучвания). – В: Традиция и приемственост в България и на Балканите през средните векове. Юбилеен сборник, посветен на проф. д.и.н. Й. Андреев. В. Търново, 2003, 315-324.

²² Бабикова-Марди, В. Цит. съч., с. 16.

²³ Снегаров, И. Исторически вести за Търновската митрополия. – ГСУ, Богословски факултет, 1942-1943, XX, №5, с. 109.

²⁴ Сведението дължа на г-н С. Русев - зав.-отдел “Християнско изкуство” при РИМ - Велико Търново, за което му благодаря. Г-н Русев е участвал в екипа на покойния вече г-н Д. Пешев извършил реставрацията на храма в началото на 70-те години.

²⁵ При архитектурната реставрация на храма с цел изолирането му от подпочвени води около него е изграден английски двор. Прониквайки в него, успяхме да разгледаме субструкцията на храма. Установихме, че към прилежащите на апсидата зидове е направено допълнително утебяване с каменен блокаж с дебелина около 0,20 м. По този начин субструкцията на зидовете от преустроената църква е с ширина 0,93 м, докато тази на апсидата е 0,74 м.

ARCHAEOLOGICAL CONTRIBUTION TO THE BUILDING
HISTORY OF "SS. ARCHANGELS MICHAEL AND GABRIEL"
CHURCH IN THE VILLAGE OF ARBANASSI

Hitko Vachev

Summary

Critical analysis of the former visions on the building history of the temple "SS. Archangels Michael and Gabriel" in the village of Arbanassi is made. On the base of the archaeological excavations, epigraphical materials and architectural analysis a new hypothesis is published. In 17th century an earlier temple existed on the place of the present day church. In the end of the same century it was wholly reconstructed. The real church, the chapel and the antechamber were built at the same time.